

"İŞ, GÜÇ" ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI DERGİSİ

"IS, GUC" INDUSTRIAL RELATIONS AND HUMAN RESOURCES JOURNAL

2018 Cilt/Vol: 20/Num:3 Sayfa/Page: 75-94

Editörler Kurulu / Executive Editorial Group

Aşkın Keser (Uludağ University)
K. Ahmet Sevimli (Uludağ University)
Şenol Baştürk (Uludağ University)

Özel Sayı Editörü / Special Issue Editor

Prof. Dr. Yusuf Alper

Özel Sayı Sekreteryası / Special Issue Secretariat

Damla Şahin

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Erdem Cam (ÇASGEM)
Yrd. Doç. Dr. Zerrin Fırat (Uludağ University)
Prof. Dr. Aşkın Keser (Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sevimli (Uludağ University)
Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal (Kocaeli University)
Doç. Dr. Gözde Yılmaz (Marmara University)
Yrd. Doç. Dr. Memet Zencirkıran (Uludağ University)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof. Dr. Ronald Burke (York University-Kanada)
Assoc. Prof. Dr. Glenn Dawes (James Cook University-Avustralya)
Prof. Dr. Jan Dul (Erasmus University-Hollanda)
Prof. Dr. Alev Efendioğlu (University of San Francisco-ABD)
Prof. Dr. Adrian Furnham (University College London-İngiltere)
Prof. Dr. Alan Geare (University of Otago- Yeni Zelanda)
Prof. Dr. Ricky Griffin (TAMU-Texas A&M University-ABD)
Assoc. Prof. Dr. Diana Lipinskiene (Kaunos University-Litvanya)
Prof. Dr. George Manning (Northern Kentucky University-ABD)
Prof. Dr. William (L.) Murray (University of San Francisco-ABD)
Prof. Dr. Mustafa Özbilgin (Brunel University-UK)
Assoc. Prof. Owen Stanley (James Cook University-Avustralya)
Prof. Dr. Işık Urla Zeytinoğlu (McMaster University-Kanada)

Ulusal Danışma Kurulu / National Advisory Board

Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ University)
Prof. Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University)
Prof. Dr. Toker Dereli (Işık University)
Prof. Dr. Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir University)
Prof. Dr. Ahmet Makal (Ankara University)
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)
Prof. Dr. Nadir Suğur (Anadolu University)
Prof. Dr. Nursel Telman (Maltepe University)
Prof. Dr. Cavide Uyargil (İstanbul University)
Prof. Dr. Engin Yıldırım (Anayasa Mahkemesi)
Prof. Dr. Arzu Wasti (Sabancı University)

İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, yılda dört kez yayınlanan hakemli, bilimsel elektronik dergidir. Çalışma hayatına ilişkin makalelere yer verilen derginin temel amacı, belirlenen alanda akademik gelişime ve paylaşım katkıda bulunmaktadır. "İş, Güç," Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 'Türkçe' ve 'İngilizce' olarak iki dilde makale yayınlanmaktadır.

"Is, Güç" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is peer-reviewed, quarterly and electronic open sources journal. "Is, Güç" covers all aspects of working life and aims sharing new developments in industrial relations and human resources also adding values on related disciplines. "Is, Güç" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is published Turkish or English language.

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
The published contents in the articles cannot be used without being cited

"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi - © 2000- 2018

"Is, Guç" The Journal of Industrial Relations and Human Resources - © 2000- 2018

İÇİNDEKİLER

YIL: 2018 / CİLT: 20

SAYI: 18. ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KONGRESİ ÖZEL SAYISI

SIRA	MAKALE BAŞLIĞI	SAYFA NUMARALARI
1	Prof. Dr. Yusuf Alper / Özel Sayı Editörü Sunuş	6
2	Prof. Dr. A. Çiğdem Kirel, Prof. Dr. Yılmaz Özkan, Prof. Dr. Verda Canbey Özgüler, Doç. Dr. M. Çağlar Özdemir, Doç. Dr. Fatma Kocabaş, Doç. Dr. Ekrem Erdoğan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğrencilerinin Kimlik Algıları ve İşgücü Piyasalarındaki Beklentileri DOI: 10.4026/iscguc.473444	7
3	Arş. Gör. Süheyla Erikli Türkiye’de Aile Dostu Refah Politikalarının Kreş ve Bakımevleri Hizmetleri Açısından Gerekliliği DOI: 10.4026/iscguc.473454	37
4	Dr. Öğr. Üyesi Davuthan Günaydın, Doç. Dr. Çiğdem Vatansever, Ahmet Aktuna Tarım Sektöründe Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğine Yönelik Tutumları DOI: 10.4026/iscguc.473461	53
5	Prof. Dr. Sevda Demirbilek, Doç. Dr. Şebnem Seçer, Arş. Gör. Duygu Köleoğlu Çalışma Zamanı Kültürünün Tüketim Toplumu Açısından İncelenmesi DOI: 10.4026/iscguc.473598	81
6	Prof. Dr. Fatih Karcıoğlu, Arş. Gör. Ensar Balkaya Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı ve Girişimcilik Niyeti İlişkisi: TRA1 Bölgesi Örneği DOI: 10.4026/iscguc.473601	101
7	Dr. Öğr. Üyesi Ergün Yazıcı Sağlık Politikalarında Değişim ve İstihdam Biçimine Etkisi DOI: 10.4026/iscguc.473602	126
8	Prof. Dr. Güven Murat Dünya’da ve Türkiye’de Neo-Liberal Ekonomi Politikalarının İşgücü Piyasasına Yansımalarına Bakış DOI: 10.4026/iscguc.473606	153

9	Dr. Öğr. Üyesi Ö. Hakan Çavuş Sosyal Politika Bakımından Meslek Edinilmiş Geçici İş İlişkisi DOI: 10.4026/isguc.473608	183
10	Doç. Dr. Hande Şahin Türkiye’de Kolektif İşçi Hareketlerini Sınırlandıran Etkenler DOI: 10.4026/isguc.473609	203
11	Dr. Öğr. Üyesi Menekşe Şahin, Dr. Öğr. Üyesi Gökben Bayramoğlu Kayıt Dışı İstihdam Nedenlerine İlişkin Niteliksel Bir Analiz: Çorum İlinde Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri Hakkında İşveren, İşçi ve Kamu Görüşlerinin Değerlendirilmesi DOI: 10.4026/isguc.473610	229
12	Doç. Dr. Sadık Kılıç, Arş. Gör. Büşra Yüksel, Arş. Gör. Ali İhsan Balcı Sendikalar Örgütlenme Stratejisi ile İlgili Ne Yapıyor? TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Örnekleri DOI: 10.4026/isguc.473614	259
13	Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kağan Yasım Taşeron (İşçileri) Taş Taşısın: Belediye İşçileri Örneği DOI: 10.4026/isguc.473616	285
14	Doç. Dr. Adnan Küçükali, Uğur Şen Çalışanların Sosyal Sorumluluk ve Çevre Algıları: Sakin Kent (Cittaslow) Uzundere Örneği DOI: 10.4026/isguc.473618	309
15	Prof. Dr. Suat Uğur, Yeşim Özdemir Ev Hizmetleri Alanında Çalışan Yabancı Kadın İşgücünün İncelenmesi: İzmir İli Alan Araştırması DOI: 10.4026/isguc.473619	347
16	Dr. Öğr. Üyesi Bülent Arpat, Prof. Dr. Yılmaz Özkan İşletmelerde Ölçek, Ekonomik Faaliyet Grubu ve Tehlike Sınıfı Değişkenlerinin İş Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi: Metal Sektörü, Denizi İli Örneği DOI: 10.4026/isguc.473620	365
17	Prof. Dr. Yusuf Alper, Öğr. Gör. Duygu Açıık, Arş. Gör. Ulviye Tüfekçi Sosyal Güvenlikte Yeni Yol Arayışı: Risk Temelli Sosyal Güvenlik Anlayışından Herkes için Hayat Boyu Sosyal Güvenlik Anlayışına DOI: 10.4026/isguc.473622	389

ÇALIŞMA ZAMANI KÜLTÜRÜNÜN TÜKETİM TOPLUMU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Sevda Demirbilek¹

H. Şebnem Seçer²

Duygu Köleoğlu³

ÖZET

Küreselleşme, değişen çalışma biçimleri ve örgüt yapıları, yatay hiyerarşi, bilgi teknolojileri ve esneklik gibi gelişmeler yeni bir zaman disiplini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, yeni bir zaman kültürünün günümüz tüketim toplumu modelinde oluşmaya başladığını göstermektedir.

Buradan hareketle, çalışmanın amacı çalışma zamanı kültürünü kavramsal ve teorik yönleriyle incelemek ve tüketim toplumu açısından irdelemektir. Sonuç olarak, tüketim toplumu bağlamında değişen toplumsal değerler ve etik, farklılaşan ekonomik yapı, artan boş zaman ihtiyacı gibi faktörlerin çalışma zamanına ilişkin kültürü ve algıyı da değiştirdiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma zamanı, çalışma zamanı kültürü, tüketim toplumu.

1 Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

2 Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

3 Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

EXAMINATION OF WORKING TIME CULTURE IN TERMS OF CONSUMER SOCIETY

ABSTRACT

Developments such as globalization, changing forms of employment and organizational structures, horizontal hierarchy, information technology, and flexibility have revealed a new discipline of time. This indicates that a new time culture began to emerge in the current consumer society model.

From this point of view, the aim of the study is to examine the concept of working-time culture with conceptually, and scrutinize it in terms of the consumer society. As a result, it has been observed that factors such as changing social values and ethical, differentiated economic structure, and increasing leisure need in the context of consumer society have changed the culture and perception of working-time.

Keywords: Working-time, working-time culture, consumer society.

GİRİŞ

Çalışma olgusunun doğasında, içeriğinde, koşullarında ve çalışma eyleminin gerçekleştiği işgücü piyasasında yaşanan değişimler, çalışma zamanını hem toplumsal hem de bireysel algı ve yapılandırma bakımından etkilemektedir. Endüstri öncesi dönemde de var olan çalışma zamanına ilişkin algı ve yapılandırmalar, endüstri toplumu aşamasından başlayarak farklılaşmıştır. Endüstri toplumundan önce doğaya bağlı görevlerle ifade edilen ve yapılandırılan zamanın yerini, endüstrileşme ile birlikte saat zamanı almıştır. Endüstri sonrası toplum aşamasında ise, esneklik ve sanallaşma belirleyici olmuş ve çalışma zamanı ile çalışma dışı zaman arasındaki belirgin ayrım ortadan kalkmaya başlamıştır. Çalışma zamanı kültürü de tüketim toplumu olarak nitelendirilen toplumun dinamikleri çerçevesinde yeniden şekillenmekte ve birçok farklı nitelik kazanmaktadır. Söz konusu farklı nitelikler bir yandan bireyler tarafından talep edilirken, öte yandan bireyleri ve toplumun kültürünü etki altına almaktadır. Bu noktada ortaya çıkan çalışma zamanı kültürü olgusunun incelenmesi ve tüketim toplumunun dinamikleri çerçevesinde analiz edilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, ilk olarak çalışma zamanı kavramı ve değişen niteliği üzerinde durulmuş, ardından çalışma zamanı sosyolojik yaklaşımlar bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma zamanı olgusunun kültür ile ilişkisi kurularak, çalışma zamanı kültürü kavramının çerçevesi çizilmiştir. Son olarak, çalışma zamanı kültürü tüketim toplumu açısından irdelenmiştir.

ÇALIŞMA ZAMANI KÜLTÜRÜ VE NİTELİĞİ

Çalışma Zamanı Kavramı ve Değişen Yapısı

Çalışma, ekonomik ve toplumsal yaşamın bütününde önemli bir yeri olan insanın ihtiyaçlarını giderecek ürün ve hizmetlerin üretimi amacıyla zihinsel ve fiziksel anlamda çaba göstermesini gerektiren faaliyetler bütünüdür (Giddens, 2008, s. 792). Çalışma, bireye gelir sağlamanın yanında toplumsal yaşamda statü ve saygınlık elde etme fırsatı da veren bir olgudur (Kumaş ve Fidan, 2010, s. 509). Çalışmaya ilişkin her türlü çabanın zaman, mekan ve kültür koşullarından büyük ölçüde etkilenmesi nedeniyle çalışma kavramı belirli toplumsal koşullar altında farklı biçimlerde nitelendirilmektedir (Grint,

1995, ss. 10-11). Örneğin, çalışma günümüzde oldukça karmaşık bir yapıyı ve süreci ifade etmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, çalışma biçimlerinin değişimi ve çalışmanın ücretli ya da ücretsiz gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsamıdır. Dolayısıyla, bir işverenin hesabına yürütülen işler dışında, yardım kuruluşlarında gönüllülük esasına dayalı olarak yapılan işler gibi faaliyetler de çalışma olarak nitelendirilmekte, yeni teknolojiler aracılığıyla ücretli işler evden yerine getirilebilmektedir (Wheatley, 2009, s. 51).

Zaman oldukça karmaşık bir ilişki ağı iken, zamanlama sentez niteliği taşıyan bütünlük bir faaliyet anlamındadır (Elias, 2000, s. 82). Bireyin yaşamını düzenleyen zamanın, devingen bir yapıya sahip olup, fiziksel zaman, biyolojik zaman, sosyal zaman ve deneyimli zaman gibi pek çok boyuttan oluşan ve birey tarafından hepsinin bütünlendirilmesiyle sürdürülen bir olgu olduğu ifade edilmektedir (Elias, 2000, s. 31). Zaman algısına ilişkin farklılıklar toplumsal yapının, ekonomik sistemin ve kültürel değerlerin temel bir bileşenidir. Belirtilen faktörler zaman algısını ve yapılandırmalarını büyük ölçüde etkilemektedir (Epstein ve Kalleberg, 2004, s. 1).

Çalışma ve zaman kavramlarından hareketle çalışma zamanı sadece çalışma sürelerini ifade etmeyip, çalışma günlerini, hızını, mevsimini ve çalışma zamanı ile ilgili kültürü de kapsayacak biçimde yaşam alanının bütününe ilişkin bir bakış açısını içermektedir. Toplum değiştikçe yeni zaman kültürleri ve anlayışları oluşmaktadır (O'Carroll, 2015, s. 1). Bir diğer anlatımla, toplumsal aşamaların her birinde toplumda egemen kültür farklılık gösterdiği için zaman kültürü ve bu kültüre atfedilen anlam ve algı da değişmektedir. Bu bağlamda, zaman ve zamansallık; Roma İmparatorluğu'nda tek bir takvimle, Orta Çağ Avrupası'nda kilisenin etkisi sonucunda dini zaman yapılandırmalarıyla, endüstri toplumu aşamasında mekanik saatlerle, kolonileşmeyle ve kapitalist üretim sistemiyle bütünlüştürmüştür (Iparraguirre, 2016, s. 619).

Zaman olgusu endüstrileşmeyle birlikte önemli bir değişim yaşamış ve bu değişim çalışma eyleminin zaman yapılandırmasını da etkilemiştir. Endüstrileşmeyle birlikte çalışma ve zaman birbirinden soyutlanamaz iki önemli olgu haline gelerek toplumsal kültürü bu yönde biçimlendirmiştir. Endüstri toplumunda zamanın odak noktasını çalışma eylemi oluşturduğu için diğer tüm toplumsal eylemler zamana ve çalışmaya bağımlı hale gelmiştir (Seçer, 2011, ss. 46-47). Bu doğrultuda, çalışma zamanı endüstri toplumu aşamasında bireyin kendine ait zamanını ücret karşılığında işverene sunduğu bir zaman dilimi niteliği taşımıştır. Endüstri sonrası toplumda ise, bu boyutla sınırlı olmayıp, saate bağlı kalınarak takip edilebilen bir olgu olma anlamını aşmıştır. Günümüzün egemen toplumsal kültürü ve ekonomik yapısı ile birlikte biçim ve anlam değiştiren zaman, çalışma zamanını etkilemeye devam etmektedir. Çalışma eyleminin doğasındaki değişime bağlı olarak zamana ilişkin algı da farklılaşmaktadır (Seçer, 2011, ss. 55, 57).

Endüstri sonrası toplum aşamasına geçişle birlikte, endüstri toplumunun örgütsel yapıları olan bürokratik örgütler değişime uğramıştır. Bu anlamda, küresel rekabet ve ticaret koşullarının da gerektirdiği şekilde 7 gün 24 saat işleyen yeni ekonominin esnekliğine ve hızına uyum sağlayabilecek örgüt yapıları ortaya çıkmıştır. Ekonomik yapıdaki dönüşüme uyum sağlayabilmek amacıyla, katı ve bürokratik örgütler daha esnek yapılanmayı tercih etmek zorunda kalmış ve zaman yapıları ile kültürleri de değişmeye başlamıştır. Endüstri toplumuna özgü doğrusal, merkezi, eş zamanlı, öngörülebilir ve sabit zaman yapılandırmalarının yerini, döngüsel, eş zamanlılıktan uzak, öngörülemez, tahmin edilemez ve esnek nitelikli zaman yapılandırmaları almaya başlamıştır (Rubin, 2007, s. 535).

Sosyolojik Yaklaşımlar Bağlamında Çalışma Zamanı

Zaman olgusuna ait sosyolojik yaklaşımların kökenleri Emile Durkheim, Henri Huebert ve Marcel Mauss gibi Fransız, Pitirim A. Sorokin ve Robert Merton gibi Amerikan sosyologların çalışmalarına

dayandırılmaktadır. Bunların yanında, Max Weber, Karl Marx ve Georg Simmel gibi sosyologların zamanın değişen anlamını değerlendiren ve daha çok toplumsal değişime odaklanan çalışmaları da bulunmaktadır. Zaman konusuna yönelik sosyolojik yaklaşımlar, önceleri yalnızca zaman olgusunu esas alırken, endüstri toplumu aşamasıyla birlikte çalışma zamanını açıklamaya odaklanmıştır.

Durkheim, zamanı toplumsal bir unsur olarak kavramlaştıran ilk sosyologdur. Ona göre zaman, bireysel algının dışında kalan başka bir toplumsal gerçekliktir. Zamanı toplumsal yaşam ritminin ortak ifadesi olarak tanımlayan Durkheim, zamana ilişkin düşüncesini "nitel zaman" olarak belirtmiş ve toplumsal bir olgu ile kolektif bilincin bir ürünü olarak kabul etmiştir. Durkheim için toplumun tüm üyeleri ortak bir zaman bilinci paylaşırlar, bu anlamda zaman toplumsal yaşamdan türetilmiştir (Durkheim, 1995, ss. 10, 441-442).

Hubert'a göre zaman, Durkheim'in sosyal zaman analizine benzer şekilde, zaman ritimleri yoluyla toplumun örgütlenmesini temsil eden sembolik bir yapıdır (Hassard, 1990, s. 2). Mauss'a göre ise, insan vücudunun nefes alma, yürüme, üreme, yemek yeme gibi bazı hareketleri toplumdan türetilmiştir. Mauss, bireyin sahip olduğu düşünce ve davranış kalıplarını da topluma dayandırmış ve toplumun geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlarla şekillendiğini, bu anlamda bireyi biçimlendiren unsurun sosyal zaman olduğunu belirtmiştir (Gurvitch, 1964, s. 27).

Sorokin ve Merton (1937: 615)'a göre, zaman ve toplumsal yapı arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Buna göre, zaman toplumsal değişimin unsuru olduğu için toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla, sosyal zaman toplumsal olguların değişimini veya hareketini, diğer toplumsal olgular açısından referans noktası olarak ifade etmektedir. Buradan hareketle, önemli savaşlar ya da ülkelerdeki siyasal rejim değişimleri gibi toplumsal olgular, bu olguları takip eden süreçte bir takım toplumsal değişimlere yol açarak zamanın toplumsal boyutunu oluşturmaktadır. Bu anlamda, ortak toplumsal yaşam gün, ay, mevsim ve hatta yılların isimleri olarak zaman ifadelerine yansımaktadır (Sorokin ve Merton, 1937, ss. 618-619). Zaman diğer boyutuyla, din ve ekonomi gibi toplumsal kurumlardan da büyük oranda etkilenmektedir (Sorokin ve Merton, 1937, ss. 621-622). Din kurumunun ve dini inanış kalıplarının etkili olduğu toplumlarda zamanın ibadet saatlerine göre düzenlendiği bilinmektedir. Bunun yanında, zamanın üretimin gerçekleştiği saatlere göre bölümlendirilmesi ise, zaman üzerinde ekonomik yapının etkisi olduğunu göstermektedir. Gerçekten, endüstri toplumunda fabrikaya giriş ve çıkış saatleriyle ifade edilen zaman, günümüz toplumlarında 7/24 ekonominin işleyişine uyumlandırılmaktadır.

Zamana ilişkin bir diğer düşünce sistemi ise, Gurvitch öncülüğünde gerçekleşmiştir. Gurvitch (1964: 20)'e göre zaman, bir yandan uluslara, toplumlara ve gruplara göre farklılık gösterirken, diğer yandan cansız doğanın zamanı, fiziksel zaman, gökbilimsel zaman, doğanın yaşadığı zaman, sebze ve hayvan yaşamının zamanı, türlerin ve organizmaların zamanı, insan vücudunun zamanı, psişik zaman ve toplu psişik zaman gibi toplumsal gerçekliklere göre de değişmektedir (Gurvitch, 1964, s. 25).

Moore ise, saat zamanını insan için hem kıt bir kaynak hem de bir yaşam biçimi olarak nitelendirmiştir. Moore'a göre, senkronizasyon, ardışıklık ve hız sosyal zamanın üç temel unsurunu oluşturmaktadır. Senkronizasyon, eş zamanlı eylemlerin gerekliliğini; ardışıklık, belirli işlemlerin izlediği sırayı ve son olarak hız ise, belirli bir süre boyunca ortaya çıkan olayların sıklığını ifade etmektedir (Hassard, 1990, s.5).

Zamana ilişkin diğer sosyolojik bakış açısı ise, Weber ve Simmel'in yaklaşımlarından oluşmaktadır. Weber, hem geleneksel hem de modern toplumun yapısal özellikleri ve kültürel değerleri bağlamında bireysel ve sosyal zaman deneyimlerini incelemiştir. Geleneksel bağlamda, zaman günlük faaliyetleri gerçekleştirmeye yarayan alışkanlıkları ifade ederken, modern toplumlarda bireysel ve sosyal zaman deneyimleri sosyo-kültürel unsurlarla belirlenmektedir (Segre, 2000, ss. 152-153). Weber, zamanın geleneksel

norm ve değerlerle uyumluluğuna odaklanırken, dar anlamda da çalışma zamanının kurumsal bağlamda düzenlenmesini ele almıştır (Segre, 2000, s. 167). Weber'in toplumsal yaşamın artan rasyonelleşmesine ilişkin analizi, toplumsal ritimler üzerine odaklanmıştır. Weber, endüstri toplumu aşamasında toplumun olaya dayalı düzenli, istikrarlı, planlı, programlı ve doğrusal bir düzene geçtiğini; bu anlamıyla zamanın hesaplanabilir ve programlanabilir olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde, Simmel de dakikliğı ve hesaplanabilirliğı modern dönemin zamansal unsurları olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda, saat zamanının işleyişindeki herhangi bir aksaklık, ekonomik ve toplumsal yaşamın kesintiye uğramasında önemli bir etkidir (Simmel, 1950, s. 413). Öte yandan, Marksist, Neo-Marksist ve Feminist yaklaşımların ortak noktası, emek ve sermaye, sermaye birikimi ve ekolojik sürdürülebilirlik, kadınlar ve erkekler arasında ve cinsiyete dayalı iş bölümü açısından kapitalist toplumsal sistemlerin büyük çelişkilerle betimlenmesidir. Bu üç yaklaşım, kapitalizmin çelişkilerinin çalışma saatlerinin belirlenmesi ve biçimlendirilmesi üzerinde etkisi olduğunu varsaymaktadır (Hermann, 2015, s. 24).

Marksizm'e göre, çalışma zamanı emek gücünün harcadığı ve üretim zamanının sadece bir kısmını oluşturan özelliktedir. Çalışma zamanının uzunluğu, işgününün uzunluğuna ya da iş yoğunluğuna bağlıdır. Bu bakış açısına göre, çalışma zamanı sermaye tarafından kar oranlarına ya da iş yoğunluğuna göre belirlenmektedir. Marksist yaklaşıma göre, çalışma zamanlarının azaltılması için işgücü üretkenliğinin artırılması gerekmektedir. Marx, çalışma zamanı ile üretkenlik arasındaki çelişkiyi Endüstri Devrimi ile açıklamıştır. Buna göre, özellikle İngiltere'de makineleşmeye bağlı olarak azalması beklenen çalışma süreleri, makineleşmenin insana bağlı olması nedeniyle artmıştır. Bu durum, kapitalizmin temel çelişkilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma zamanı, makineleşme ve üretkenlik arasındaki bu çelişkili ve karmaşık ilişki, çalışma sürelerinin yasalarla korunarak belirli bir zaman yapısı altında sabit hale getirilmesiyle birlikte dönüşmeye başlamıştır. Bu değişim doğrultusunda, sermayedarlar makinelerini üretken çalıştırmak için üretim süreçlerini yeni ve giderek daha esnek olan sistemler haline getirmeye yönelmişlerdir (Hermann, 2015, ss. 24, 27-28).

André Gorz gibi Neo-Marksistler, çalışma süresinin azaltılmasını kapitalist üretim modelinin doğasında olan yabancılaşmadan çıkış yolu olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle, daha yüksek ücret oranlarına ilişkin çabalar emeğin karşılığını bulması açısından önem taşıırken, çalışanların kapitalist sistem egemenliğinde kalmasına da yol açmaktadır. Buna karşılık, Neo-Marksistler, daha kısa çalışma sürelerini, sürekli genişleyen ve sadece yabancılaşmayı değil, aynı zamanda doğal kaynakları tüketen ve çevreye zarar veren süreçleri de içeren kapitalist üretim ve tüketim döngüsünden kopma aracı olarak görmüşlerdir. Marx'ın savunduğu şekilde işçi sınıfının mücadelesi çalışma zamanlarının dönüşüp çalışma sürelerinin kısalmasıyla, üretkenlik artışıyla ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle sonuçlanmamıştır (Hermann, 2015, s. 31).

1960'lı yıllarda Neo-Marksistler, daha kısa çalışma zamanlarını çalışma ve tüketimden kaynaklanan dengesizlikle mücadele etme yolu olarak değerlendirmeye başlamışlar (Gorz, 1982, s. 134) ve işçilerin yaratıcılıklarının işyerinde değil, çalışmayıp tüketim yaptıkları boş zamanlarında gerçekleştiğini ifade etmişlerdir (Hermann, 2015, s.31). Gorz, boş zamanları işçilerin kendi kendilerini kontrol ettikleri, bu anlamda çalışma ve boş zaman döngüsünden kurtulmayı sağlayan zamanlar olarak nitelendirmiştir. Buna göre, boş zamanlarda bireylerin işçi sıfatının dışına çıktıkları ve iş dışında başka faaliyetler, değerler ve ilişkiler yoluyla kendilerini tanımlama arzusu içinde oldukları vurgulanmaktadır (Gorz, 1989, s. 116)⁴.

Feminist yaklaşım ise, çalışma zamanına ilişkin görüşleri biyolojik ve toplumsal cinsiyet açısından tartışmaktadır. Feministler, kadınların çalışma yaşamı dışındaki karşılığı ödenmemiş emeklerini

4 Neo-Marksist Yaklaşım hakkında ek bilgiler için bkz.: Becker, G. (1965). A theory of the allocation of time. *Economic Journal*, 75, 493-517.; Linder, S. (1970). *The hurried leisure class*. New York: Columbia University Press.

vurgulayarak çalışma zamanı dışında kalan tüm zaman dilimlerinin kadınlar açısından çoğunlukla boş zaman olarak nitelendirilemediğini belirtmişlerdir. Bunun nedeni, çalışma yaşamı dışındaki günlük yaşamın sürdürülebilmesi için ücretli emek kadar yorucu bir dizi faaliyetin de yapılmasının gerekliliğidir. Bu faaliyetler bir yandan temizlik, alış-veriş, çamaşır yıkama ve yemek hazırlama gibi ev-içi işleri içerirken; öte yandan çocuklara ve diğer aile üyelerine yönelik duygusal destek sağlanmasını da kapsar. Bu anlamda, evdeki sorumluluklarının bir sonucu olarak kadınların genellikle yarı zamanlı olarak çalışmaya yönelebildikleri ve/ veya mesleki kariyerlerini yarıda kestikleri, hatta çalışma yaşamından ayrılarak tam zamanlı "ev hanımı" statüsüne sahip oldukları vurgulanmaktadır (Hermann, 2015, s. 36). Dolayısıyla, zamanın toplumsal örgütlenmesinde toplumsal cinsiyet faktörünün ve cinsiyet eşitsizliğinin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır (Sirianni ve Negrey, 2000, s. 59).

Endüstri sonrası toplum yapısına odaklanıldığında Jeremy Rifkin, Manuel Castells, Alain Lipietz ve Jean Baudrillard gibi günümüz sosyologlarının zaman, zaman kültürü ve çalışma zamanına vurgu yaptıkları görülmektedir. Rifkin, 1990'lı yıllarda bilgi-iletişim teknolojilerindeki ve internet kullanımındaki gelişmelerle birlikte "çalışansız dünya" olarak nitelendirdiği yeni bir dünya düzenine yol alınmaya başladığını belirtmiştir. Ayrıca, bu doğrultuda çalışma sürelerinin daha fazla kısılacağını ifade etmiştir (Rifkin, 1995, s. 13).

Diğer Weberyenlar, 1970'li yılların krizini örgütlü ve rasyonel kapitalizmden, örgütsüz, post-modern ve kısmen mantıksız kapitalizmin yeni bir safhasına geçişin bir dönüm noktası olarak nitelendirmişlerdir. Buna göre, endüstri toplumunun bürokratik ve büyük işletmelerinin yerini daha esnek örgütler almaya başlamıştır. Bu süreçte, zaman kültüründe de önemli değişimler yaşanmıştır. Gerçek ve saate dayalı zaman anlayışından sanal ve internete dayalı zaman anlayışına geçiş olmuştur⁵.

Günümüz toplum yapısını açıklamada önemli bir yeri olan Castells, zamana ve çalışma zamanına ilişkin düşünceler ortaya koymuştur. Castells'in "Ağ Toplumu" teorisi açısından toplum artık ağlarla birbirine bağlı olan bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı, yeni teknolojiler aracılığıyla çalışmanın bireyselliğine ve ademi-merkezleşmesine vurgu yapmaktadır. Ağ yapısı, çalışma zamanında esneklik ve çeşitliliğe yol açarak artan bireysellik ve özerkliği teşvik etmektedir (Castells, 2010, ss. 281-287). Castells, endüstri toplumlarında ücretli çalışma zamanını sosyal zamanı biçimlendiren önemli bir unsur olarak görmekle birlikte, günümüzün bireyselleşmiş toplum yapısında zaman yapılandırılmalarının ve çalışma zamanının da bireyselleştiğini ileri sürmektedir (Castells, 2010, ss. 468-473). Söz konusu yapıda, ekonomik ve toplumsal yaşam 24 saat sürekli olarak devam etmektedir. Bu nedenle, çalışma, toplum, aile ve bireysel yaşam alanları arasındaki zamansal sınırların belirsizliği de artmaktadır (Hassan, 2003, s. 236).

Endüstri sonrası toplum teorileri içerisinde önemli yeri olan Lipietz'e göre, çalışma sürelerinin azaltılması sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi için önemli bir araçtır (Lipietz, 1992, ss. 77-91). Gorz, ücretler düşürülmeden çalışma zamanlarının azaltılmasını talep ederken, Lipietz çalışma zamanlarındaki azalmanın kısmen gelir kaybıyla gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. Lipietz sahip olmanın değil, varlık yetersizliğinin mutluluğun önündeki en büyük engel olduğunu, dolayısıyla üretim kadar tüketimin de desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir (Hermann, 2015, s. 33). Bu anlamda, gelir kaybı yaşanmasına, tüketimin bireye vereceği hazzı vurgu yapılmıştır.

Baudrillard'a göre ise, zaman tüketim toplumunda ayrıcalıklı bir olgu ve hatta bir meta niteliğindedir. Bu anlamda, diğer tüm metalara olan talep gibi zamana, özellikle boş zamana yönelik talebin de

5 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Offe, C., & Keane, J. (1985). *Disorganized capitalism: Contemporary transformations of work and politics*. Cambridge: Polity Press.; Lash, S., & Urry, J. (1987). *The end of organized capitalism*. Madison: University of Wisconsin Press.; Urry, J. (1994). Time, leisure and social identity. *Time & Society*, 3 (2), 131-149.; Hassan, R., & Purser, R. E. (2007). *24/7: Time and temporality in the network society*. Stanford: Stanford Business Books.

arttığını belirtmiştir. Öte yandan, günümüzde zaman teknik bir sayaçla ölçülmenin ötesine geçmektedir. Bu noktada, boş zamanın niteliği ve ritmi itibarıyla çalışmadan arta kalan bir zaman dilimi ya da "özerk" bir yapı olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu tartışmanın yanı sıra, Baudrillard tüketim toplumunda boş zamanın tüketilmek için satın alınan bir nesne olduğunu, dolayısıyla satın alınan boş zaman nesnesinin mülkiyetinin de bireylere ait olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada, zaman ve para (gelir) ile çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki ilişki benzerlik göstermektedir (Baudrillard, 2008, ss. 193, 196).

Çalışma Zamanı ve Kültür İlişkisi: Çalışma Zamanı Kültürü

Kültür insanlar arası etkileşim sonucu doğup gelişen toplumsal bir üründür. Bu niteliği ile toplumsal yaşamı her yönüyle etkilemektedir. Bu durum, kültürün bir boyutu olan zaman kültürü açısından da geçerlidir. Zaman yapılandırılmaları, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullar ile biçimlenmektedir. Önceleri güneşin doğuşu ile belirlenen zaman, giderek dini kurumlar, fabrika sirenleri ve alarm saatleri ile ifade edilmeye başlanmıştır. Akkor lambanın icadından bilgisayar çipinin üretimine kadar olan teknolojik gelişmeler, zamanı gün ışığının ötesinde bir boyuta taşıyarak zaman dilimleri boyunca çalışma zamanını değiştirmiştir (Epstein ve Kalleberg, 2004, ss. 1-2).

Çalışma zamanı, farklı toplumsal aşamalarda değişik biçimlerde değerlendirilmektedir. İşin ve çalışmanın özündeki değişim, çalışma zamanında da kendini göstermektedir. Buna göre, endüstri toplumunda standartlaştırılıp saatlerle ifade edilen zamanın yerini, endüstri sonrası toplumda öznelendirilmiş zaman almıştır. Dolayısıyla, çalışma zamanı saat döngüsünden çıkıp, toplumsal ve ekonomik yaşamın bütününe yayılmış bir unsur haline gelmiştir. Böylesi bir etki alanı olan zaman ve çalışma zamanı olguları, küreselleşmenin hızına uyum sağlayabilmek için dönüşmektedir. Bu anlamda, çalışma zamanı farklı coğrafyalarda gerçekleşen, önceden tahmin edilemez, parçalı ve sürekli bir zaman yapılandırmasını ifade etmektedir (Seçer, 2011, ss. 53-55). Söz konusu yapı içinde, çalışma zamanı kadar çalışma dışı zaman da önem kazanmıştır. Hatta, toplu çalışma ilişkilerinde çalışma zamanı ve bunun ortaya çıkardığı haklar yanında çalışma dışı zamanlar da ön plana çıkmaktadır.

Endüstri toplumunda, üretim mekanının fabrika ortamına kayması ile birlikte, saat zamanı üretim koşullarını ve insanların çalışma yaşamlarını düzenlemeye başlamıştır. Saat zamanı uygulanmasına, bireysel zamansallıkların dönüşümü ve yeni bir zaman disiplininin oluşturulması eşlik etmiştir. Fordizm'in zaman konusunda ortaya çıkardığı düşünceler, sadece üretim zamanının yeniden yapılandırılmasını değil, aynı zamanda doğrusal ve öngörülebilir bir çalışma yaşamını mümkün kılacak düzenlemeleri de içermiştir.

Endüstri sonrası toplumda ise, doğrusal zamanın yerini alan yeni zaman rejimi içerdiği esneklik ve süreksizlik boyutlarıyla bir yandan ürün ve hizmetlerin üretiminin, öte yandan örgütlerin ve bireylerin çalışma zamanlarının merkezini oluşturmuştur. Çalışma zamanı kültüründeki esneklik; "çalışma sürelerinde esneklik", "çalışma süresinin örgütlenmesinde esneklik" ve "iş sözleşmelerinde esneklik" boyutları üzerine inşa edilmektedir. Bu doğrultuda, çalışma sürelerinde esneklik kısmi süreli çalışma, fazla çalışma, uzun ya da kısa saatlerle çalışma; çalışma süresinin örgütlenmesinde esneklik a-tipik çalışma, esnek çalışma programları, evden çalışma, tele-çalışma; iş sözleşmelerinde esneklik ise, belirsiz süreliye karşılık belirli süreli sözleşmeler biçiminde gerçekleşmektedir. Bu durum, çalışma yaşamında öngörülebilirlik boyutunun öngörülemezliğe evrilmesine yol açmakta ve daha belirsiz bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Görüleceği üzere, çalışma zamanındaki değişim dikkate alındığında, çalışma zamanı kültürü endüstri toplumu aşamasında endüstriyel üretimi destekleyen biçimde rutin ve standart çalışmaları içerirken, bu kültürün endüstri sonrası toplumun hızı ile doğru orantılı olarak öngörülemez ve belirsiz çalışma zamanlarını ve biçimlerini ifade ettiği görülmektedir (O'Carroll, 2015, ss. 1, 2). Bu anlamda,

endüstri sonrası toplumda çalışma zamanı kültürü; öngörülemez ve belirsiz çalışma zamanlarını içeren daha çok esneklik ile ifade edilen standart-dışı işlere ilişkin zaman kültürü olarak tanımlanabilir.

ÇALIŞMA ZAMANİ KÜLTÜRÜ VE TÜKETİM TOPLUMU ETKİLEŞİMİ

Çalışma Zamanı Kültürünün Gelişimi

Çalışma zamanı yapılandırmasına Endüstri Devrimi'nden önceki dönemlerde de rastlanmaktadır. Örneğin, tarımsal üretimin gerçekleştirildiği dönemlerde zaman esasen doğa olaylarına, bir diğer anlamıyla doğanın ritmine bağlı olmuştur. Bazı toplumlarda güneşin doğuşunun çalışmanın başlangıcı olarak kabul edilmesi ya da bir sebzenin pişme süresiyle ifade edilen zaman algısı bunun bir göstergesidir. Zamana ilişkin bu algı, endüstri toplumunun saate dayalı zaman algısından farklı olarak doğaya bağlı bir zaman algısını içermektedir. Buna göre, doğaya bağlı görev odaklı zaman her şeyden önce daha birey merkezlidir. Bu zaman diliminde çalışılan zamanlar ile özel yaşam için ayrılan zamanlar arasındaki sınırlar belirgin değildir (Thompson, 1967, ss. 58-60). Görüleceği üzere, endüstri öncesi toplumlarda çalışma ve artı ürün yaratılamamış, birey açısından çalışma gündelik yaşamın doğal seyri içinde gerçekleşen herhangi bir sürece karşılık gelmiştir. Günümüzdeki anlamıyla çalışma olgusu, ilk kez endüstrileşme döneminde ortaya çıkmıştır.

Endüstri toplumunda bireylerin çalışma alışkanlıkları ve çalışma zamanının yapılandırması, yaygın hale gelen endüstriyel üretim biçimiyle şekillenmeye başlamıştır. Endüstri öncesi toplumdaki doğaya bağlı görev zamanının yerini, saat zamanı almıştır. Bu değişimle birlikte, zamansal ve mekansal anlamda çalışma zamanı ile çalışma dışı zamanı birbirinden ayıran bir zaman disiplini ortaya çıkmıştır. Endüstriyel üretim modelinde doğanın ritmine doğrudan bağımlı olunmayıp, isteğe göre açılıp kapanabilen makinelere ve bu nedenle saat zamanı mantığına yönelik eğilim dikkat çekmektedir (Koessl, 2013, ss. 52-53). Gerçekten, fabrika vardiyalarının başlangıç ve bitiş işaretlerini veren korna, siren ve düdükle rin sesleri, endüstri kentlerinde yaygınlaşmaya başlamış ve "işe başlama saati" ile "işten çıkma saatleri" kavramları konuşma diline girmiştir (Strangleman ve Warren, 2015, s. 209).

Endüstriyel yaşam biçimi, belirli bir zaman ve hız yaklaşımı ile değerlendirilmektedir. Bu anlamda, zaman kıt bir kaynak olarak algılanırken, hız verimlilik ile ilişkilendirilmektedir. Endüstri toplumunda, mola ve dinlenme zamanları gibi hiçbir faaliyet olmaksızın geçirilen zamanlar verimsiz zamanlar ve israf olarak görülmektedir. Bu dönemdeki zaman-para denklemi pek çok ülkede çalışma yaşamını derinden etkilemiştir. Örneğin, işgücü maliyetleri "adam-saat" olarak hesaplanmıştır. Endüstri toplumunda zaman, ürün ve hizmetlerin paraya çevrilmesini sağlayan soyut bir değişim aracıdır. Dolayısıyla, endüstri toplumunda zaman, para olarak nitelendirilmiştir. Zamana para ve karlılık anlamları atfedildiğinde; örgütsel bağlamda zamansal olarak hızlı olan her şeyin örgüte fayda sağlaması, 7 gün ve 24 saat aralıksız işleyen ekonomik yapıda kullanılmayan zamanın boşa harcanan para olarak kabul edilmesi, zaman baskısının küresel rekabete yol açması ve para temelinde zaman ekonomisinin ortaya çıkması söz konusu olmuştur (Adam, 2001, ss. 6, 8).

Endüstri toplumunun gelişimiyle birlikte kendini gösteren Püritan etik anlayışıyla birlikte tüketime atfedilen anlam da o dönemin koşullarında şekillenmeye başlamıştır. Buna göre, Püritan etik aylıklığı, hedonizmi, harcamayı ve başıboşluğu günah olarak nitelendirmiş; çalışmayı ise, tasarruf sağlama yolu olarak değerlendirerek ona kutsal bir anlam atfetmiştir (Osmanlı ve Kaya, 2014, s. 4). 18. yüzyılda ortaya çıkan Püritan din ve etik anlayışına paralel olarak, yıllık çalışma süreleri artmaya başlamış, hatta bayram tatilleri bile kaldırılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, günlük 10 saatlik çalışma süresi bir kültür olarak kabul edilmiştir (Wheatley, 2009, ss. 52-53). Sonuç olarak, endüstri toplumunda yeni bir

zaman disiplininin içselleştirilmesi sürecinde boş zamanın aksine, zamanın daha verimli kullanılmasını ifade eden Püritan etik, zamanın para gibi değerli; dolayısıyla "geçmeyen" ve fakat "harcanan" bir olgu olduğunu vurgulamıştır (Koessl, 2013, s. 54).

1970'li yıllara gelindiğinde endüstriyel üretimin krize girmesiyle birlikte, üretimin biçimi ve içeriği değişmiştir. Bu anlamda, ekonomide endüstri sektörünün yerini hizmetler sektörü, klasik imalat üretiminin yerini ise yüksek teknolojlü üretim süreçleri almıştır (Wheatley, 2009, ss. 56-57). Bu değişimler doğrultusunda, piyasa taleplerini karşılamak için boş zamanlarda çalışmak zorunda kalınması nedeniyle, çalışma zamanı öngörülemezlik ve belirsizlik içermektedir. Ayrıca, çalışma zamanı ile çalışma dışı zaman arasındaki sınırlar geçişkenlik göstermektedir (O'Carroll, 2015, s. 5). Yeni zaman yapılandırmasıyla birlikte çalışma zamanı, saate değil, göreve ve ortaya konan işin niteliğine bağlı hale gelmiştir. İleri teknoloji ve bilgiyle özdeşleşen görev odaklı zaman algılaması ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, düzenli bir çalışma zamanından söz etmenin güç olduğu yeni çalışma zamanı kültürü şekillenmiştir.

Tüketim Toplumunda Çalışma Zamanı Kültürü

Tüketim toplumu olarak da adlandırılan günümüz toplum modeli, nesnelere ve lüks ürünlerin kullanımının yaygınlaşmasına dayanmaktadır. Esasen, tüketim toplumu modern kapitalizmin ve Endüstri Devrimi'nin ürünü değildir. Tüketim toplumuna damgasını vuran unsur, küresel piyasalardaki beğenilerin yayılmasıdır. Bu toplumda elektrikli süpürgeler, buzdolapları ve otomobiller gibi tüketim ürünlerinin yanı sıra kitle pazarlarına sunulan yiyecek ve yaşam tarzı ürünlerin çeşitliliği hızlı bir biçimde artmıştır. Sonuç olarak, 20. yüzyılın sonlarında batı toplumları, kitlesel tüketimin egemenliği altına girmiştir (Jones ve diğerleri, 2008, ss. 4-5).

Presser (2003, ss. 3-5)'e göre, çalışma zamanı temelde ekonomik, demografik ve teknolojik değişimlerden etkilenmektedir. Bu üç temel değişim alanı ise, hizmetler sektörünün ekonomik yapı içerisinde artan rolü, aile yapılarındaki ve kazançlarındaki farklılaşmalar, günümüz toplumlarında eğlence ve tüketim için boş zamanın tercih edilmesi, bilgisayar ve internet başta olmak üzere yeni teknolojilerin 7 gün 24 saat süren ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıları ortaya çıkarması bağlamında çalışma zamanını etkilemektedir. Bu anlamda, tüketim toplumunda birey yoğun bir zaman baskısı yaşamakta ve çalışmak da dahil olmak üzere günlük yaşantısına ilişkin tüm süreçleri yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duyduğu için yeni politikalar ve yollar aramaktadır. Yeni teknolojiler, işgücü piyasasında yeniden yapılanma, iş-aile yaşamı dengesi politikaları, zaman yönetimi gibi faktörler bireyin zamanını dönüştürerek tüketim kültürüne uyumlaştırmaktadır (Southerton, 2009, s. 49). Günümüzde bireylerin daha fazla boş zamana sahip olduklarının belirtilmesine rağmen, bu şekilde zaman baskısı yaşamaları tüketim toplumunun dikkat çeken bir paradoksudur.

Tüketim toplumunda doğal ve mevsimsel zaman ritimlerinden farklı bir zaman yapılandırmasına geçildiği varsayılmaktadır. Bunun nedeni, ürünlerin ya da nesnelere mevsimsel ihtiyaçlara göre değil, tamamıyla ticari kaygılarla piyasaya sürülmesidir (Shove ve diğerleri, 2009, s. 6). Tekstil sektöründe bir sezona ilişkin katalogların bir önceki sezonda tüketiciye sunulması örneğinde de görülebileceği gibi, tüketimin mevsimsel ihtiyaçları giderme amacının ötesinde tüketme arzusunun canlı tutmaya yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür. Günümüzde, bireylerin ilişkilere, etkinliklere ve rutinlere zaman ayırmasıyla birlikte, paranın ve diğer kaynakların hızlıca tüketilmesine benzer şekilde zamanın da tüketildiği görülmektedir. Bu anlamda, her şeyi tüketme eğiliminde olan birey özellikle toplumsal anlamda var olabilmek ve varlığını sürdürürebilmek için rutinlerini önemseyerek zamanı tüketmektedir.

Hatta bireylerin tüketim kalıpları ve zamanı tüketme yolları mevsimlere göre değişiklik göstermektedir (Shove, 2009, s. 20).

Boş zaman, üretim süreci ve çalışma zamanı dışında kalan ve çalışanları mutlu eden etkinliklerin yaşama geçirildiği zaman dilimi niteliği kazanmıştır (Urry, 1999). Bu anlamda, tüketim toplumunda zaman başkasına devredilememekte ve boş zaman etkinliklerinde bireylerin özel mülkiyeti olarak değerlendirilmektedir (Baudrillard, 2008, s. 194). Zamanın parayla olan ilişkisi çalışma zamanıyla boş zaman arasındaki büyük kopukluğu çözümlenmek açısından önem taşımaktadır. Bunun nedeni, tüketim toplumunun temel tercihlerinin bu kopukluk üzerine kurulmasıdır. Tüketim toplumunda çalışma ya da boş zaman tercihi esasında zaman-gelir ilişkisine dayalıdır. Ancak, boş zaman ve boş zaman etkinlikleri tüketilmek için doğrudan ya da dolaylı olarak satın alınmak zorundadır (Baudrillard, 2008, s. 196). Dolayısıyla, tüketim toplumu bağlamında boş zaman, çalışma zamanında elde edilen gelirle tüketimin yapılacağı bir zaman olmanın yanında, boş zamanların da satın alınmasını gerektirmektedir. Böylesi bir yapı içerisinde üretmek yerine tüketmeyi esas alan bir toplum modeli gelişirken, bireysel düzeyde çileci bakış açısının yerini hazcı bakış açısı almaktadır. Bir diğer anlatımla, endüstri toplumundan farklı olarak çalışmak ve başarmak gibi püritan değerlerin yerini, harcamaya ve eğlenmeye odaklı normların almaya başlaması, çalışma etiğinde değişim, sorumluluk üstlenmenin ve çalışma disiplinin zayıflaması zaman algısını, yönetimini ve kültürünü değiştirmektedir.

Zamanın bilinen tüm boyutlarıyla sınırlı ve kıt bir kaynak olması nedeniyle, nasıl bölüneceği ve kullanılacağıın önem taşıdığı belirtilmektedir (Menefee, 1982, s. 391). Çalışma zamanının yanında boş zamanın da denetim altına alınmasının en önemli nedeni, boş zaman faaliyetlerinin kapitalist sistemin devamlılığını sağlamak adına tüketime ayrılmasıdır. Boş zaman, tüketim faaliyetleri yoluyla üretimi desteklemeyi amaçlayan ve bu anlamda da üretim sürecinin bir parçası niteliğindeki zaman dilimidir.

Görüleceği gibi, tüketim toplumunda çalışma zamanı ile çalışma dışı zamanlar arasındaki ilişki endüstri toplumundaki çalışma ve boş zaman arasındaki kesin sınırlardan farklı bir yapıya sahiptir. Buna göre, çalışma zamanları çalışma dışı zaman olarak değerlendirilebilirken, çalışma dışı zamanlarda da iş ve çalışma yürütülebilmektedir (O'Carrol, 2015, ss. 54-55, 57).

Sonuç olarak, günümüzde birbiri içine geçen çalışma zamanı ile boş zaman olgusu karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar, zamanın yenilenemez ve geri getirilemez bir kaynak olarak kabul edilmesiyle sonuçlanarak çalışma zamanı ile tüketim zamanı ve boş zaman arasında bir dengenin sağlanmasını gerektirmektedir (Menefee, 1982, s. 391).

SONUÇ

Toplumsal değişimlere paralel olarak çalışma olgusunda ortaya çıkan çok yönlü farklılaşmalar, çalışmanın zaman boyutunda da kendini göstermiş ve giderek yeni bir çalışma zamanı kültürünün belirlenmesine yol açmıştır. Kültür olgusunun çalışma zamanı ile etkileşimi yeni olmamakla birlikte, günümüz tüketim toplumunda bu ilişki oldukça ilgi çekici bir görünüm kazanmıştır. Özellikle boş zamana olan ilgi ve talebin artmasının yanında, çalışma zamanının da esnek bir biçimde örgütlenebilmesi, karmaşık bir yapı oluşturmaktadır. Tüketim toplumu bağlamında, tüketim bireylere hem toplumsal statü sağlayan hem de zaman yapılandırmasıyla onların çalışma ve boş zamanlarını biçimlendiren bir olgudur. Boş zaman, tüketim ve çalışma zamanı arasındaki ilişkiler açısından, çalışmaya ayrılan zaman boş zaman ve tüketim tercihlerini de etkilemektedir.

Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı tarafından yayınlanan "Sürdürülebilir Çalışma için Çalışma Zamanı Modelleri" (Eurofound, 2017) ve Uluslararası Çalışma Örgütü ile ortaklaşa yayınlanan "Herhangi Bir Yer ve Zamanda Çalışmak: Çalışma Dünyası Üzerindeki Etkiler" (Eurofound ve ILO, 2017) başlıklı Rapor'larda çalışma zamanı kültüründeki değişime vurgu yapılmaktadır. Buna göre, tüketim toplumunda kesin sınırlardan farklı bir yapıya bürünen çalışma zamanı ile çalışma dışı zamanlar arasındaki ilişki nedeniyle, bireyler tarafından çalışma zamanları çalışma dışı zaman olarak değerlendirilebilirken, çalışma dışı zamanlarda da çalışma yürütülebilmektedir. Birbiri içine giren çalışma zamanı ile boş zaman çerçevesinde zaman yenilenemez ve geri getirilemez bir kaynak olarak kabul edilmekte ve boş zaman, tüketim ve çalışma zamanı arasında bir denge arayışı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, B. (2001). *When time is money: Contested rationalities of time and challenges to the theory and practice of work* (Rapor No. 16). Cardiff University School of Social Sciences Working Paper Series.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu: Söylenceleri-yapıları* (3.baskı). (H. Deliceçaylı & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life*. (K. E. Fields, Çev.) New York: The Free Press.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Epstein, C. F., & Kalleberg, A. L. (2004). Time and work: Changes and challenges. C. F. Epstein & A. L. Kalleberg (Ed.) içinde, *Fighting for time: Shifting boundaries of work and social life* (s. 1-21). New : Russell Sage Foundation.
- Eurofound. (2017). *Working time patterns for sustainable work*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound., & ILO. (2017). *Working anytime, anywhere: The effects on the world of work*. Luxembourg: Publications Office of the European Union and Geneva: International Labour Office.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gorz, A. (1982). *Farewell to the working class*. (M. Sonenscher, Çev.) London: Pluto Press.
- Gorz, A. (1989). *Critique of economic reason*. (G. Handysand & C. Turner, Çev.) London: Verso.
- Grint, K. (1998). *Çalışma sosyolojisi*. (V. Bozkurt, Çev.) Bursa: Alfa/Aktüel Kitapevleri.
- Gurvitch, G. (1964). *The spectrum of social time*. (M. Korzenbaum & P. Bosserman, Çev.) Dordrecht: Reidel Publishing.
- Hassan, R. (2003). Network time and the new knowledge epoch. *Time & Society*, 12 (2-3), 226-241.
- Hassard, J. (1990). Introduction: The sociological study of time. J. Hassard (Ed.) içinde, *Sociology of time* (s. 1-18). New York: Palgrave Macmillan.
- Hermann, C. (2015). *Capitalism and the political economy of work time*. London: Routledge.
- Iparraguirre, G. (2016). Time, temporality and cultural rhythmicity: An anthropological case study. *Time & Society*, 25 (3), 613-633.
- Jones, I. R., Hyde, M., Victor, C. R., Wiggins, R. D., Gilleard, C., & Higgs, P. (2008). *Ageing in a consumer society: From passive to active consumption society in Britain*. Bristol: The Polity Press.
- Koessler, G. (2013). *The temporalities of working lives: Orientations to time in career portraits and in the London banking industry* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Goldsmiths University of London Department of Sociology, New Cross.
- Kumaş, H., & Fidan, F. (2010). Akademisyen ve tekstil işçileri karşılaştırması örneğinde çalışan kadınların çalışma olgusuna bakışları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0 (50), 507-532.
- Lipietz, A. (1992). *Towards a new economic order: Postfordism, ecology, and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

- Menefee, J. A. (1982). The demand for consumption time: A longitudinal perspective. *Journal of Consumer Research*, 8 (4), 391-397.
- O'Carroll, A. (2015). *Working time, knowledge work and post-industrial society: Unpredictable work*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Osmanlı, U., & Kaya, S. (2014). Püritanizm'den Hedonizm'e değişen boş zaman kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.
- Presser, H. B. (2003). *Working in a 24/7 economy: Challenges for American Families*. New York: Russell Sage Foundation.
- Rifkin, J. (1995). *The end of work: The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Rubin, B. A. (2007). Time-work discipline in the 21st century. B. A. Rubin (Ed.) içinde, *Workplace Temporalities* (Research in the Sociology of Work, Volume 17) (s. 1-26). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Seçer, Ş. (2011). *Çalışma yaşamında zaman*. İzmir: Atın Nokta Yayınevi.
- Segre, S. (2000). A Weberian theory of time. *Time & Society*, 9 (2/ 3), 147-170.
- Shove, E. (2009). Everyday practice and the production and consumption of time. E. Shove, F. Trentmann & R. Wilk (Ed.) içinde, *Time, consumption and everyday life: Practice, materiality and culture* (s. 17-33). Oxford: Berg.
- Shove, E., Trentmann, F., & Wilk, R. (2009). Introduction. E. Shove, F. Trentmann & R. Wilk (Ed.) içinde, *Time, consumption and everyday life: Practice, materiality and culture* (s. 1-13). Oxford: Berg.
- Simmel, G. (1950). *The sociology of Simmel*. (K. H. Wolff, Çev.) Illinois: The Free Press.
- Sirianni, C., & Negrey, C. (2000). Working time as gendered time. *Feminist Economics*, 6 (1), 59-76.
- Sorokin, P. A., & Merton, R. K. (1937). Social time: A methodological and functional analysis. *American Journal of Sociology*, 42 (5), 615-629.
- Southerton, D. (2009). Re-ordering temporal rhythms coordinating daily practices in the UK in 1937 and 2000. E. Shove, F. Trentmann & R. Wilk (Ed.) içinde, *Time, consumption and everyday life: Practice, materiality and culture* (s. 49-63). Oxford: Berg.
- Strangleman, T., & Warren, T. (2015). *Çalışma ve toplum: Sosyolojik yaklaşımlar, temalar ve yöntemler*. (F. Man, Çev.) İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Thompson, E. P. (1967). Time, work-discipline, and industrial capitalism. *Past & Present Society*, 38, 56-97.
- Urry, J. (1999). *Sociology beyond societies: Mobilities for the twenty first century* (International Library of Sociology). London: Routledge.
- Wheatley, D. L. (2009). *Working 9 to 5? Complex patterns of time allocation among managers and professionals in dual career households* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Nottingham Trent University, Nottingham.